

УДК 811.112.2'367.623:81'373.611

Д 30

Мирослава ДЕМБЕРЕЦЬКА

СЛОВОТВІРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАПІВСУФІКСІВ НІМЕЦЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ

У статті розглянуто словотвірні потенції німецьких прикметникових напівсуфіксів -artig, -fähig, -fertig, -förmig, -haftig, -haltig, -kräftig, -lustig, -malig, -mäßig, -mütig (-mutig), -selig, -sinnig, -süchtig, -tüchtig, -widrig, -würdig та схарактеризовано семантичні ознаки твірних основ, що вступають із ними у словотвірну взаємодію.

***Ключові слова:** напівсуфікс, словотвірний потенціал, напівсуфіксальний прикметник, твірна основа, валентність, сема, категорійна сема.*

***Постановка проблеми.** Значення слова з похідною основою завжди можна визначити, спираючись на значення твірної основи. Лінгвістичним завданням у вивченні семантики одиниць лексикону є саме таке пояснення значення похідних слів, а не прямий опис відповідного предмета дійсності. Вивчення словотвірної структури дериватів передбачає визначення їхніх зв'язків із твірною (мотивувальною) одиницею і лише через неї – із позамовними явищами, які вони номінують. Тож для опису семантики похідних напівсуфіксальних прикметників надзвичайно важливим є розширення інформації про семантику твірних баз та про позначувані ними феномени позамовного світу: “Релевантними є відомості не лише про те, якими властивостями характеризуються ті чи ті об’єкти й предмети реальної дійсності, а й про те, які асоціації наявні в мовців у зв’язку з цими об’єктами,*

предметами, особами і т. ін.” [8, 126]. Для справді повного опису семантики похідних прикметників потрібен не лише попередній детальний (для словотвору вкрай важливий) семантичний аналіз твірних баз, але й аналіз фонових значень, тих асоціацій і додаткових відомостей, які становлять лексичне тло слова й роль яких в семантиці та прагматиці ще по-справжньому не з’ясована [14]. Не менш вагоме значення мають відомості про словотвірний формант, сукупність сем якого є тим чинником, який визначає його сполучувальну вибірковість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Є немало способів збагачення словникового складу мови, однак найпродуктивнішим сьогодні визнають словотворення. Словотвір як вчення про засоби й способи словотворення сформувався порівняно недавно; до того словотвірна проблематика відносилася до царини то морфології, то історії мови, то лексикології. Основною одиницею словотвірної системи мови визнано похідне слово, хоча дискусії стосовно такої його термінологічної кваліфікації й досі актуальні. Можна, отже, стверджувати, що сам факт виділення словотвору в окрему лінгвістичну галузь є свідченням продуктивності словотвірних моделей як засобів збагачення мови.

Виділено щонайменше два види значень, які мають стосунок до словотвору: 1) значення словотворчого форманта – морфемного показника похідного слова; 2) значення словотвірного типу, у структуру якого входить семантика форманта як один із її елементів [5, 5]. Дериватологи, які дотримуються першого погляду, вважають, що “... загальне значення, надаване суфіксом цілій групі однотипних слів, слід називати словотвірним” [4, 112]. Представники другого підходу розглядають словотвірне значення як “модельований зв’язок значень у морфологічній структурі похідного слова” [3, 7] і тому вважають словотвірний тип основною одиницею словотвору.

Похідне слово – це складний комплекс структурно-семантичних характеристик [2, 114], визначальні серед яких – морфемний склад, семантичний зв’язок із первинним словом, словотворчий формант [2, 115]. Структура і значення похідного слова формуються на основі структури і значення твірної основи та словотворчих засобів.

Двокомпонентність основної одиниці словотвору – похідного слова – передбачає детальний опис словотвірної системи з опорою і на твірну основу як типологізувальний чинник [11, 191], і на семантику словотворчого форманта.

У цьому напрямку сучасна наука про словотворення має чималі напрацювання. Наявна велика кількість розвідок, у яких проаналізовано окремі групи твірних основ і словотворчих формантів, виявлено й описано типи словотвірного значення [10; 7]. Проте напівсуфікси сучасної німецької мови як словотворчі засоби проаналізовано недостатньо, тож сподіваємося своєю розвідкою частково усунути цю прогалину. Зауважимо, що терміном напівсуфікс позначають різновид морфем, які хоча й мають формальний відповідник у класі твірних основ, проте не є повноцінними компонентами складних слів, бо характеризуються серійністю й послабленим семантичним зв'язком із співзвучною основою.

Мета статті – описати словотвірні потенції прикметникових напівсуфіксів німецької мови та схарактеризувати семантичні ознаки твірних основ, що вступають із ними у словотвірну взаємодію.

Аналізуючи валентнісні можливості німецьких прикметникових напівсуфіксів *-artig*, *-fähig*, *-fertig*, *-förmig*, *-haftig*, *-haltig*, *-kräftig*, *-lustig*, *-malig*, *-mäßig*, *-mütig* (*-mutig*), *-selig*, *-sinnig*, *-süchtig*, *-tüchtig*, *-widrig*, *-würdig*, не можна обмежитися лише вказівкою на категорійні значення твірних баз, до яких вони приєднуються. І навіть загальний опис лексичних значень похідних напівсуфіксальних прикметників не дає повного уявлення про їхню семантику. Тільки детальний семантичний аналіз твірних основ, що вступають у поєднання з досліджуваними напівсуфіксами, допоможе “відгорнути завісу” над таємницею семантики розглядуваних похідних.

Твірними для похідних прикметників із досліджуваними напівсуфіксами слугують в основному іменники. За вибору мотивувальної назви на позначення того чи того предмета до уваги береться не сам іменований предмет як цілісний об'єкт, а сукупність його якостей і властивостей. Цим, очевидно, слід пояснювати продуктивність морфологічного класу іменників у напівсуфіксальному словотворенні

прикметників, адже “твірний іменник – “ознака в оболонці предмета”, тож у похідному прикметнику здійснюється його мовне оформлення як ознаки” [5, 207].

Нерідко роль твірного виконують іменники-конкретні назви, яким властиві: тісний зв'язок із денотатом, багатоознаковість, комплексність, гетерогенність семантичних компонентів та низка інших характеристик [1, 335]. Можливі в цій функції іменники-назви осіб (за професією, соціальним статусом), які в результаті суспільної практики сприймаються як носії багатьох ознак і характеризуються розмаїттям асоціацій, пов'язаних із діяльністю й поведінкою цих осіб. Твірними можуть слугувати й абстрактні іменники, здебільшого віддієслівні, яким теж притаманна певна сукупність ознак і властивостей, серед яких – здатність виражати, поряд із загальнокатегорійним значенням предметності, також значення процесуальності, успадковане від їхніх мотиваторів. Щоб вичерпно описати семантику твірних субстантивних основ, важливо вказати на всі їх денотативні, сигніфікативні й асоціативні компоненти, які не мають прямого формального вираження і становлять “приховану граматику іменника” [9, 3].

Крім іменникових основ, напівсуфікси німецьких прикметників можуть взаємодіяти з основами інших частин мови – прикметника (якісного), дієслова, прислівника, займенника, числівника, прийменника. Неможливо, здавалося б, звести до якихось закономірностей таку багату сполучуваність. І все ж ці закономірності простежуються. Ключем до їх пізнання може послугувати, як видається, семантична структура напівсуфікса. Розглянемо детальніше кожен із них.

Напівсуфікс *-artig* (‘подібний’) взаємодіє з основами конкретних іменників. Це в основному назви тих предметів, із якими людина стикається повсякденно і які інформують не про всі властивості номінованих об'єктів, а тільки ті, що необхідні для правильного декодування висловлень, тобто найревалентніші. Прикметники, мотивовані цими іменниками, відсилають до предмета, названого іменником, не як до чогось цілісного та нерозчленованого, а як до “системи якостей і властивостей” [6, 21]: *silberartig* ‘сріблястий’,

marmorartig ‘під мармур’, *harzartig* ‘смолистий’, *glasartig* ‘прозорий як скло’. Трапляється, що в семантичній структурі похідних прикметників актуалізуються окремі з характеристик предметів, назви яких послуговували твірними базами для відповідних ад’єктивів, як-от: ‘здатність скла швидко розбиватися’.

Отже, основною й первинною валентністю напівсуфікса *-artig* є іменні основи. Однак із часом *-artig* почав “набирати” інших семантичних компонентів, скажімо, “відповідність ознаці”, унаслідок чого розширив спектр своїх валентностей на прислівникові (*vielartig*) й прикметникові основи (*bösartig*).

Напівсуфікс *-fähig* містить у своїй семантичній структурі семи “схильність”, “здатність”, “готовність”, для яких цілком прийнятна взаємодія з семою “могти”, тож цей напівсуфікс активно поєднується з дієслівними основами. Їх можна й доцільно диференціювати за характером модальності. Напівсуфікс *-fähig* (єдиний із досліджуваних) приєднується як до основ дієслів пасивно-модального значення (*ausbaufähig – so beschaffen, dass man es ausbauen kann; lässt sich ausbauen; ist auszubauen*), так і до основ активно-модального значення (*saugfähig – kann (schon) saugen*). Поєднання з невіддієслівними іменниками марковане додатковими (дієслівними) семантичними компонентами: *turnierfähig – fähig, an einem Turnier teilzunehmen*.

Основною валентністю напівсуфікса *-fertig* є дієслівні основи (*schreibfertig*) та основи девербальних іменників (*gebrauchsfertig*), тобто семантично сумісною для цього суфікса є категорійна дієслівна сема процесуальності. Інколи роль твірної бази виконують невіддієслівні іменники, тоді у формулі декодування прикметника з цим напівсуфіксом з’являються додаткові семантичні компоненти дієслівного характеру: *postfertig – fertig, um mit der Post weggeschickt zu werden*.

Наявність у семантиці напівсуфікса *-förmig* семи “форма” передбачає його поєднання лише з іменниковими основами, і то лише з тими, що є назвами предметів, наділених певними фізичними параметрами, тобто назвами артефактів і речовин. Це підтверджує, що семантична вибіркковість аналізованих напівсуфіксів виявляє пряму залежність від їхніх значеннєвих характеристик. Маючи таку

валентність, напівсуфікс *-förmig* характеризується значно вужчою семантичною вибірковістю, аніж синонімічний йому напівсуфікс *-artig*, що треба, на наш погляд, пояснювати специфікою індивідуальної семи.

Напівсуфікс *-haftig* непродуктивний, він поєднується з незначною кількістю прикметникових основ: *wahrhaftig*.

Маркований семою “містити” напівсуфікс *-haltig* взаємодіє з основами іменників-назв речовин: *eiweißhaltig*. Під дією закону аналогії він може приєднуватися також до прикметникових основ (*reichhaltig*).

Напівсуфікс *-kräftig* характеризується семою “здатність” і є синонімічним напівсуфіксу *-fähig*, тож виявляє аналогічні словотвірні потенції, тобто поєднується з дієсловами, яким притаманна сема “могти” (*kaufkräftig*), та з іменниками-девербативами (*lebenskräftig*).

Напівсуфікс *-lustig*, мотивований іменником *Lust* ‘бажання, задоволення (до або від виконання певної дії)’, тяжіє до дієслівних основ із активно-модальним значенням (*leselustig*) і до основ віддієслівних іменників (*lebenslustig*).

Напівсуфікс *-malig* – єдина морфема в переліку досліджуваних, що не сполучається з іменними основами. Він також єдиний, що взаємодіє з основами числівників і прийменників. Маючи у своїй семантичній структурі сему кількості, він тому й приєднується до основ кількісних числівників, яким ця сема притаманна як категорійна. Фактично, кожен кількісний числівник може утворити похідний прикметник з *-malig*. Щодо прийменників як твірних баз, то їх небагато, і цю роль виконують лише ті них, що містять сему кількості: *vormalig*. Зазначене стосується й сполучуваності напівсуфікса *-malig* з основами прислівників, тобто вони теж мусять бути марковані семою кількості: *oft, noch*.

Широку семантичну вибірковість демонструє напівсуфікс *-mäßig*. Указуючи на схожість, він певним чином конкурує з афіксом *-artig*, тому приєднується здебільшого до основ антропонімів та фаунонімів. Але, втрачаючи в одному, *-mäßig* розширює свої можливості в іншому: сигналізуючи про “відповідність”, він набуває здатності взаємодіяти з віддієслівними іменними основами.

Напівсуфікси *-mütig*, *-selig* приєднуються до основ дієслів з активно-модальним значенням (із потенційною семою “могти”): *reumütig*, *redselig*.

Поєднання з основами прикметників характерне для напівсуфіксів *-mütig*, *-selig*, *-sinnig*, які не змінюють значень вихідних прикметників, а лише “додають їм виразності”: *schwermütig*, *armselig*, *stumpfsinnig*. Зазначимо, окрім того, що перелічені напівсуфікси приєднуються тільки до основ якісних прикметників. Напівсуфікс *-selig* тяжіє також до іменникових твірних основ як до сукупності властивостей (*feindselig*, *glücklich*), сигналізуючи водночас і про велику кількість однієї властивості, і про велику кількість властивостей.

Певна асиметричність простежується в семантичній вибірковості напівсуфікса *-süchtig*, для оцінної семантики якого характерний високий ступінь пейоративності. Іменні основи, до яких приєднується *-süchtig*, можна диференціювати на такі, яким сема пейоративності притаманна потенційно (*Rache*, *Ränke*, *Streit*, *Tadel*, *Zank*), і такі, для яких у вільному вживанні названий семантичний відтінок не характерний, навіть більше, вони великою мірою пов’язані з меліоративною оцінкою (*Ehre*, *Eroberung*, *Ruhm*, *Vergnügung*). Взаємодіючи з напівсуфіксом *-süchtig*, перелічені твірні основи набувають пейоративного забарвлення, а ті, яким вона властива, ще більше її увиразнюють.

Особливістю валентності напівсуфікса *-süchtig* є те, що він може сполучатися лише з займенниковою основою. Як і похідні прикметники словотвірного типу “іменник + *-süchtig*”, похідні прикметники з займенниковими твірними основами містять у структурі словотвірного значення чітко виділюваний відтінок пейоративності. Тож як твірні використовуються здебільшого основи займенників, які вказують на ситуації, трактовані суспільною практикою як негативні (скажімо, намагання зосередити увагу на власній персоні, поставити себе у центр Всесвіту: *ichsüchtig*, *selbstsüchtig*).

Словотвірне значення похідних прикметників, утворених за зразком “прикметник + *-süchtig*” (*bleichsüchtig*), містить додаткові семантичні компоненти, тобто цей напівсуфікс інколи семантично співвідносний

із іншими членами дефініцій похідних прикметників як таких, що відображають найрелевантніші властивості предметів і явищ.

Напівсуфікс *-tüchtig* конкурує з *-fähig* і, подібно до нього, поєднується з дієслівними та іменними девербальними основами, обов'язковим елементом семантичної структури яких є сема "могти" (*flugtüchtig*). Невіддієслівні іменники в поєднанні з *-tüchtig* мають додаткові семантичні компоненти, так чи так пов'язані з семою процесуальності: *geschäftstüchtig* – *geschickt beim Abschluss von Geschäften*; *hochseetüchtig* – (*von Schiffen*) *geeignet, auf hoher See zu fahren*.

Напівсуфікси *-widrig* та *-würdig* приєднуються до основ девербальних іменників: *folgewidrig*, *ehrwürdig*. Крім того, вони поєднуються з дієслівними основами. Отже, семантично сумісною є для них категорійна сема процесуальності.

Наприкінці зазначимо, що напівсуфікси прикметників приєднуються часто до таких основ, які не трапляються в поєднанні з прикметниковими суфіксами, розширюючи таким чином словотвірні можливості лексичної системи мови.

Висновки. Як бачимо, напівсуфікси німецьких прикметників характеризуються суттєвими словотвірними можливостями і можуть приєднуватися до основ майже всіх частин мови. Із другого боку, вони характеризуються чіткою семантичною вибірковістю: немає напівсуфіксів, які б взаємодіяли зі словами усіх частин мови чи з усіма словами певного лексико-семантичного класу. Найпоспідовніше поєднуються з напівсуфіксами іменники-назви предметів, що усвідомлюються як сукупності ознак і властивостей, та віддієслівні іменники, яким, відповідно до їхньої природи, притаманні дві категорійні семи. У подальших розвідках уважаємо за важливе простежити зв'язок між словотвірними потенціями досліджуваних напівсуфіксів і роллю в тексті лексичних одиниць, утворених способом напівсуфіксації.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Предложение и его смысл : Логико-семантические проблемы / Н.Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.

2. Ищенко Н.Г. Словообразовательная синонимия в современном немецком языке / Н.Г. Ищенко ; Киев. гос. лингвист. ун-т. – К. : Издательский центр КДЛУ, 2000. – 349 с.
3. Кубрякова Е.С. Типы языковых значений. Семантика производного слова / Е.С. Кубрякова. – М. : Наука, 1981. – 200 с.
4. Максимов В.И. Пути формирования словообразовательного значения у производных суффиксов / В.И. Максимов // Проблемы общей и романо-германской семасиологии. – Владимир, 1973. – С. 112 – 125.
5. Семантические вопросы словообразования. Производящее слово / под ред. М.Н. Янценецкой. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1991. – 273 с.
6. Уемов А.И. Вещи, свойства и отношения / А.И. Уемов. – М. : Издательство АН СССР, 1963. – 184 с.
7. Федорів М. Семантична характеристика похідних дієслів німецької мови у філософському аспекті / Микола Федорів // Наукові записки. – Випуск 89 (3). – Серія: філологічні науки. – С. 252 – 255.
8. Харитончик З.А. Семантические особенности производных признаков слов / З.А. Харитончик // Вопросы языкознания. – 1984. – № 4. – С. 124 – 130.
9. Шатуновский И.Б. Проблемы словообразовательной транспозиции (на материале русского языка) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 “Русский язык” / И.Б. Шатуновский ; ИЯ АН СССР. – М., 1982. – 21 с.
10. Щигло Л.В. Семантичний зв'язок між твірними та похідними основами з категорійним значенням активного руху в сучасній німецькій мові / Л.В. Щигло // Наукові записки. Серія: філологія : [збірник наукових праць]. – Вип. 10. – Т. 1. – Вінниця : Вінницький держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2008. – С. 139 – 142.
11. Щигло Л.В. Словотворчий потенціал дієслівних основ з категорійним значенням активного руху в сучасній німецькій мові / Л.В. Щигло // Вісник СумДУ. – Серія: філологія, 2007. – № 2. – С. 191 – 198.
12. Deutsches Wörterbuch: [hrsg. von R. Wahrig]. – Burfeld ; Gütersloh : Bertelsmann Lexikon Verlag, 1997. – 1420 s.
13. Duden Grammatik der deutschen Gegenwartssprache / hrsg. u. bearb. Von Gunther Drosdowski in Zusammenarbeit mit Peter Eisenberg. [Autoren: Peter Eisenberg...]. – 5. vollig neu bearb. u. erw. Aufl. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zurich : Dudenverl, 1995. – 864 s.
14. Lakoff G. Getting the whole picture: the role of mental images in semantics and pragmatics / George Lakoff // Proceedings of the 6th Annual Meeting of the Berkeley Linguistic Society. – Berkeley, CA : BLS, 1980. – P. 191 – 206.

Демберецкая Мирослава. Словообразовательный потенциал полусуффиксов немецких прилагательных. В статье рассмотрены словообразовательные потенции полусуффиксов немецких прилагательных *-artig*, *-fähig*, *-fertig*, *-förmig*, *-haftig*, *-haltig*, *-kräftig*, *-lustig*, *-malig*, *-mäßig*, *-mütig* (*-mutig*), *-selig*, *-sinnig*, *-süchtig*, *-tüchtig*, *-widrig*,

-*würdig*; схарактеризированы семантические признаки сочетающихся с ними производящих основ.

Ключевые слова: полусуффикс, словообразовательный потенциал, полусуффиксальное прилагательное, образующая основа, валентность, сема, категориальная сема.

Demberetska Myroslava. Combining power of German adjective-forming half-suffixes. The article deals with combining possibilities of German adjective-forming half-suffixes *-artig*, *-fähig*, *-fertig*, *-förmig*, *-haftig*, *-haltig*, *-kräftig*, *-lustig*, *-malig*, *-mäßig*, *-mütig* (*-mutig*), *-selig*, *-sinnig*, *-süchtig*, *-tüchtig*, *-widrig* and *-würdig*. Semantic features of stems coming in combination with the listed half-suffixes have been characterized.

Keywords: half-suffix, combining power, adjective with half-suffix, stem, valency, meaning, categorical meaning.